

ESTUDI DEL MANUSCRIT CATALA DEL SEGLE XIV PROCEDENT DEL MUSEO DE FISICA E STORIA NATURALE DI FIRENZE

Teresa HUGUET TERMES

Anna M. CARMONA CORNET

Una de les aportacions bàsiques de la farmacologia històrica és l'estudi del contingut farmacològic i matèria mèdica dels textos manuscrits inèdits, incunables i impresos, com a prototipus de les diferents concepcions mèdico-farmacèutiques que han estat establertes i diferenciades en cada època terapèutica.

La finalitat d'aquesta recerca especialitzada iniciada fa uns anys ha estat bàsicament proporcionar la possibilitat de recuperar informació sobre la matèria mèdica que, a causa que el seu ús no s'ha acoblat a l'evolució de les concepcions terapèutiques, ha quedat relegada sense haver donat lloc a cap estudi farmacològic que estableixi la possibilitat d'aplicació en el tractament de teràpies definides i això doni lloc a la síntesi de nous cap de sèrie de nous "Drug master file".

Aquesta línia de recerca liderada per la Universitat de Barcelona ha rebut el suport de la universitat i institucions mèdiques i farmacèutiques més prestigioses a nivell mundial, com Pharmacy of London i l'American Institute for the History of Pharmacy. Aquesta col.laboració ha quedat reflectida en un projecte europeu que entrarà en el IV Programa marc de la Unió europea.

Els catàlegs recents de manuscrits dels diferents arxius i biblioteques de Catalunya, Espanya i Europa, fan palesa l'existència de nombroses aportacions de veritable interès farmacològic a nivell mundial en el context històric de les ciències de la salut.

A la Biblioteca Nazionale e Centrale di Firenze, i en el marc de la recerca de l'incunable reconegut per autoritats científiques mundials com a primera farmacopea, el Nuovo receptorio composto di Firenze de 1498, s'han localitzat una manuscrits de medicina inèdits de final del s. XII. Contenen informació de receptes per malalties concretes, entre els quals destaquen les oftàlmiques atès l'interès que tenen aportació en el terreny terapèutic, en la pràctica farmacològica i també en l'estudi de les fórmules farmacèutiques.

Això fou possible gràcies a la recerca d'incunables feta a les biblioteques europees més reconegudes com la British Library o la de Florència, on precisament es varen localitzar tres exemplars diferenciats per característiques internes i externes i també pel colofó però no pel seu contingut farmacològic.

Aquest incunable està considerat des de sempre i pels historiadors de les ciències mèdiques més reconeguts entre els quals figura George Urdant, com a primera farmacopea en tot el sentit intrínsec, sense excloure el que va representar per als països centroeuropeus el còdex de Nuremberg o Dispensatorium de Valerius Cordus, declarat oficial pel senat de Nuremberg el 1546 després d'una revisió feta pels científics de l'època, entre els quals, segons alguns autors, figurà Copèrnic. En comparació amb la Concordia Apothecariorum de 1511 i la Concordia de 1546 de Saragossa, els receptoris de Florència i Nuremberg van tenir una gran influència fora de l'àmbit local i van reflectir, sens dubte, la pràctica terapèutica general de l'època.

S'ha de tenir en compte que les associacions gremials de metges i apotecaris van néixer a Itàlia on van assolir l'estatus i autoritat més alts i van ser designades ars o collegium, fins i tot uniuersitas. Una de les associacions més antigues va ser l'Arte dei Medici e Speziali de Florència, ja mencionada des del s. XII. Va ser precisament aquesta associació qui va compilar el Nuovo Receptario Composto de 1498, la primera farmacopea oficial moderna.

L'absència de codis generalment reconeguts com aquest va ser una de les causes de les confusions en el mercat de drogues, com també un obstacle important a les temptatives de perfeccionament en el camp farmacèutic.

Malgrat això no es pot concloure que no hi hagi tractats reconeguts oficialment entre els s. XII i XVI, de fet, n'hi hagueren molts. Això quan es produïa alguna confrontació d'algun dels autors amb les autoritats mèdiques de l'època, sempre podien buscar refugi en un altre text.

De tota manera, l'adopció general d'aquest codis oficials va ser deguda, en part, a altres circumstàncies.

Amb l'adopció dels principis de separació de la farmàcia de la medicina, enunciat el 1240 amb l'edicta de l'emperador Frederic II, esdevingué un costum que hi hagués formularis que, encara que editats per autors privats, fossin aprovats per les autoritats i recomanats oficialment pels metges i farmacèutics de les unitats polítiques corresponents.

D'aquesta manera, encara que l'edicta de 1240 en fer referència al regne de les dues Sicílies mencionava "la praedicta forma" com a guia, és assumit que això feia referència a l'Antidotari Salernità, també conegut com l'Antidotarium Salernitanum. Es tracta d'un compendi elaborat a partir de les grans

prescripcions dels llibres salernitans, la qual cosa ja va ésser admesa per Rose el 1907; Rose va mencionar també les manuscrits estudiats per Alfons Lutz recollits en la publicació *Chronologische zusammenhängender alphabetisch angeordneten mittelalterliche Antidotarien* on menciona a Eigduius Corboliensis amb el "Llibre de laudibus".

No s'ha trobat cap menció sobre l'Antidotarium Nicolai en els escrits del s. XII i començament del XIII:

La major part de les fórmules en aquest tipus de tractats no difereixen. Hi ha certes diferències en el nombre d'ingredients i cada autor substitueix algunes fórmules segons el seu parer. En general, el nucli d'aquests formularis va ser l'Antidotarium Salernitanum. Tots estaven basats en la medicina greco-romana, la matèria mèdica de Dioscòrides i la teràpia de Galè augmentada i modificada, encara que no canviada essencialment, per la pràctica dels àrabs.

La medicina àrab va donar lloc a un moviment químic terapèutic que en el seu origen va ser trasplantat a l'Europa científica, via Montpeller, amb la gran figura de la medicina medieval Arnau de Vilanova. Aquest procés que culminarà a Alemanya i Suïssa amb la gran figura de Paracels, també es va produir a Leyden, Basel, Pàdua, Montpeller i Nantes, i en va ser el principal focus de resistència i búnquer del conservadorisme mèdic la Universitat de París.

El pensament farmacològic europeu va portar a algun tipus de canvi a mitjans del s. XIII. Tots els textos que amb relativa certesa poden ser datats després d'aquesta època tenen un nou component principal d'aproximació a una temàtica no plasmada en cap escrit europeu anterior: la formació o naturalesa de les forces medicinals i la seva relació amb la quantificació substancial, la qual cosa sembla tenir l'origen en les fonts àrabs.

Destaquem Roger Bacon, que per mitjà els seus escrits mèdics es manifesta com un dels testimonis directes d'aquesta transformació, de la mateixa manera que Petrus Hispanus, probablement un dels pioners en aquestes noves teories malgrat opinions contràries d'altres investigadors.

Es en els seus comentaris sobre obres mèdico-farmacèutiques on fa ressorgir un problema que va ser controvertit en les teories farmacèutiques del Canon d'Avicenna.

Esdevé el primer autor que podem trobar que va entendre la inconsistència de les teories sobre les quals la farmàcia europea s'havia recolzat durant tant de temps.

Els components de les medicines compostes mantenen la seva identitat i complexions separades malgrat la mescla, o bé es barregen per formar quelcom

absolutament nou? Aquest problema va aparèixer a causa de l'assimilació incompleta de les teories galèniques per part dels practicants tradicionals de la medicina a principis de l'edat mitjana, qüestió de la qual no s'havien adonat abans d'aquest moment.

Una doctrina consistent emergeix de les respostes a les qüestions que es van fer, doctrina que és essencialment un desenvolupament dels elements del Canon que donaven una explicació d'aquestes concepcions. Una mostra d'això és el manuscrit català procedent del Museo de Fisica e Storia Naturale di Firenze: un manuscrit de finals del s. XIV, receptari d'11 pàgines.

S'hi aprecia com una mà posterior ha afegit a algunes receptes títols llatins; per la corrosió de l'escriptura les primeres paraules són il·legibles, com a "manta salvatge valent" on figura "un la orella un pocho bé", "a melsa inflada (...) posat lempastre sobre melsa inflada". Hi ha una plana del manuscrit dedicada a receptes per als ulls, on podem trobar, per exemple, "Si vols fer aygua qui aclareix molt els ulls"; és precisament aquest aspecte el que el fa molt particular.

Al s. IX de la nostra era ja els savis cristians van traduir a l'àrab quasi tota la medicina dels grecs; l'oftalmologia va ser una excepció, ja que cap tractat clàssic d'aquesta branca no ha estat transmès als pobles islàmics, sols en alguns llibres de Galè i dels seus compiladors, com Oribasi i Pau d'Egina, trobem receptes de col·liris.

Entre els llibres d'oftalmologia de l'època islàmico-àrab cal destacar el llibre d'Honain, que va exercir una gran influència. No obstant això, trobem arrels en els textos hipocràtics pel que fa als elements, les seves diferències i el temperament natural i accidental de l'ull; són definicions que es basen en la teoria dels humors.

Els àrabs van centrar els seus estudis en els canvis aportats a la condició de l'ull per les causes naturals, pels temperaments, per l'exercici i el repòs; també van tenir en compte els aliments, les seves virtuts i bones qualitats, la influència dels banys, son i accidents físics, tot això per tal d'enfocar l'estudi dels gèneres i espècies de remeis simples, les seves característiques, la classificació de les malalties i el seu tractament.

Ja en el papir d'Ebers apareixen remeis que poden ser qualificats com a col·liris; també Scribonius Largus té vint-i-dues prescripcions per a malalties oculars en la seva col·lecció de fórmules, de la mateixa manera que Dioscòrides, Oribasi, Alexandre de Tralles, etc. Tot això va servir de base als àrabs per descriure les seves pròpies malalties oftàlmiques, com l'estrabisme, espasme ocular (atribuïda a l'aplicació al cap de substàncies astringents). També van descriure el tracoma, ulceracions, i la paràlisi.

El coneixement de bases greixoses inalterables va empènyer la confecció de bones pomades oftàlmiques, també el plom i l'antimoni van intervenir en l'elaboració de col·liris; moltes vegades la forma farmacèutica més utilitzada va ser el trocisc, com també una espècie de sondes per introduir entre les parpelles l'antimoni. Altres remeis eren reduïts a pols i empolvorats pels ulls sense usar la sonda. Hi havia uns remeis especials refrescants fets de substàncies considerades de qualitat freda (antiflogístics). L'ús de pomades a l'interior de les parpelles no era però gaire comú; també eren aplicades compreses fetes d'herbes aromàtiques i fomentacions calentetes contra la inflamació de les parpelles i també del globus ocular, sobretot en cas d'úlceres còrnies.

Aquestes noves formes farmacèutiques s'apliquen concretament a les malalties oculars; no obstant això, pels àrabs, l'ajut de remeis generals era de gran importància i així trobem píndoles, hieracis, xarops, electuaris, injeccions, esternutatoris i gargarismes.

Entre els simples utilitzats més correntment destaquem: plom, llimona, sulfat d'antimoni (stibium), òxid salí de plom), goma amònica, opio, acàcia, cadmi, mirabolà negre i groc, camamilla, hiosciam, coral colòquinta, suc de regalèsia, encens i fruit de mandràgora.

Bibliografia:

- Manuscrit Palat-52. Museo de Física e Storia Naturale di Firenze.
- Carmona i Cornet, Anna Maria. (1992). Nuovo Receptario Composto dal famosissimo Collegio degli eximii Dottori della Arte et Madecina della inclita cita di Firenze, 1498, Barcelona. Edició Facsímil.
- Ongaro Giuseppe. "Gli Antoditari Salernitani". Salerno 1968 N 1-2.
- Ongaro Giuseppe. "La questione degli antidotari salernitani". Galeno. Gennaio-Marzo 1967.
- Levey Martin. "The Italian pharmacopoeia and the influence of medieval Arabic pharmacy". Pharm in Hist. Vol 12 (1970) N. 1.
- Meyerhof Max. L'ophtalmologie de Mohammed al Ghafiqi. Laboratorios del Norte de España 1933.
- Nielsen Harald. Ancient ophtalmologie de Mohammad al- Ghafiqi. Laboratorios del Norte de España 1933.
- Nielsen Harald. Ancient ofhtaimological agents. Odense University Press 1974.